

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI

2-IYUN
2026-YIL

Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti

Xalqaro
miqyosda

AFG'ONISTONDA TRANSMINTAQAVIY SUV MUAMMOSI: AMUDARYO HAVZASIDA SUV XAVFSIZLIGI VA MINTAQAVIY DIPLOMATIYA MASALALARI

B.J.Shamsiddinov

Qo'qon davlat universiteti Falsafa va dinshunoslik kafedrası
burxonjonshamsiddinov2101@gmail.com

Bugungi ma'ruzam Afg'onistonda shakllanayotgan transmintaqaviy suv muammosi, xususan Amudaryo havzasi doirasida suv xavfsizligi, mintaqaviy diplomatiya va ekologik-huquqiy mas'uliyat masalalariga bag'ishlanadi. Mazkur mavzu bugungi kunda Markaziy Osiyo uchun strategik ahamiyat kasb etmoqda. Chunki Afg'oniston hududida amalga oshirilayotgan yirik suv xo'jaligi loyihalari, ayniqsa Qoshtepa kanali qurilishi, endilikda faqat bir davlatning ichki iqtisodiy ehtiyoji sifatida emas, balki butun Amudaryo havzasining suv balansi, O'zbekiston va Turkmanistonning irrigatsion xavfsizligi, Orolbo'yi ekologik holati hamda mintaqaviy siyosiy ishonch tizimi bilan bog'liq murakkab masala sifatida namoyon bo'lmoqda.

Afg'onistonning suvdan foydalanish huquqi tabiiy va legitimidir. Uzoq yillar davom etgan siyosiy beqarorlik, infratuzilma zaifligi va iqtisodiy cheklovlar sababli ushbu mamlakat o'z suv resurslaridan to'laqonli foydalana olmadi. Shu nuqtayi nazardan, Afg'onistonning shimoliy hududlarini sug'orish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlarini inkor etib bo'lmaydi. Biroq transchegaraviy suv oqimlari sharoitida har qanday milliy loyiha faqat ichki manfaat mezonida emas, balki qo'shni davlatlar manfaatlari, xalqaro suv huquqi, ekologik xavfsizlik va havzaviy barqarorlik mezonlari asosida baholanishi zarur. Aks holda, bir davlatning rivojlanish loyihasi boshqa davlatlarning suv ta'minoti va ekologik xavfsizligiga bosim o'tkazuvchi omilga aylanishi mumkin.

Masalaning markazida Qoshtepa kanali turibdi. Ushbu loyiha Amudaryo suvidan foydalanish orqali Afg'oniston shimolida yirik sug'oriladigan maydonlarni shakllantirishni nazarda tutadi. Biroq Amudaryo oddiy daryo emas; u Markaziy Osiyoning tarixiy, iqtisodiy va ekologik hayot tomirlaridan biridir. Uning quyi oqimida O'zbekiston va Turkmanistonning qishloq xo'jaligi, ichimlik suvi ta'minoti, ekologik tizimlari va Orolbo'yi hududining barqarorligi bevosita bog'langan. Shuning uchun Qoshtepa kanali masalasi texnik-irrigatsion loyiha doirasidan chiqib, xalqaro-huquqiy, geosiyosiy va ekologik muammoga aylanmoqda.

Xalqaro suv huquqining asosiy prinsiplari bu jarayonda muhim nazariy va amaliy mezon bo'lib xizmat qiladi. BMTning xalqaro suv oqimlaridan foydalanish bo'yicha yondashuvlarida "adolatli va oqilona foydalanish", "sezilarli zarar yetkazmaslik", "oldindan xabardor qilish" va "maslahatlashuv" tamoyillari alohida o'rin tutadi. Mazkur tamoyillar shuni anglatadiki, yuqori oqimda joylashgan yoki suv olish imkoniyatiga ega bo'lgan davlat o'z ehtiyojlarini qondirishi mumkin, biroq bu jarayon quyi oqim davlatlarining hayotiy manfaatlariga jiddiy zarar yetkazmasligi

lozim. Demak, Afg'onistonning suvdan foydalanish huquqi mavjud, lekin bu huquq mutlaq emas; u mintaqaviy mas'uliyat, ekologik ehtiyotkorlik va xalqaro maslahatlashuv bilan cheklangan huquqdir.

Afg'oniston suv muammosining murakkabligi shundaki, u Markaziy Osiyodagi mavjud suv-huquqiy institutlarga to'liq integratsiyalashmagan. Amudaryo va Sirdaryo havzalarini boshqarish bo'yicha mintaqada turli mexanizmlar shakllangan bo'lsa-da, Afg'oniston uzoq vaqt bu jarayonlarning tashqarisida qolgan. Hozir esa u Amudaryo havzasida real suv oluvchi subyekt sifatida faol maydonga chiqmoqda. Bu holat suv diplomatiyasida yangi vazifani yuzaga keltiradi: Afg'onistonni suv bo'yicha mintaqaviy muloqotga jalb qilish, Qoshtepa kanali ta'sirini ilmiy baholash va umumiy havzaviy boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish.

Mazkur muammoning eng maqbul yechimi siyosiy keskinlik emas, balki preventiv suv diplomatiyasidir. Preventiv suv diplomatiyasi deganda muammo chuqurlashib, nizo darajasiga yetmasidan oldin ilmiy monitoring, huquqiy maslahatlashuv, qo'shma ekspertiza va ochiq axborot almashish orqali xavflarni kamaytirish tushuniladi. Qoshtepa kanali bo'yicha suv olish hajmi, mavsumiy rejim, filtratsiya yo'qotishlari, sug'orish texnologiyalari, quyi oqimga ta'sir va ekologik oqibatlar bo'yicha qo'shma ilmiy baholash o'tkazilmas ekan, masala siyosiy taxminlar va xavotirlar maydonida qolaveradi. Ilmiy asoslangan ma'lumot esa diplomatik muloqotni hissiy darajadan huquqiy-amaliy darajaga olib chiqadi.

Afg'oniston suv loyihalarining yana bir muhim jihati — texnologik samaradorlikdir. Agar Qoshtepa kanali va unga bog'liq sug'orish tizimlari suv tejamkor texnologiyalarsiz, filtratsiyani kamaytiruvchi muhandislik yechimlarisiz va zamonaviy monitoring tizimlarisiz ishlasa, olinadigan suvning katta qismi iqtisodiy samaraga aylanmasdan yo'qotilishi mumkin. Bu esa Afg'onistonning o'ziga ham, quyi oqim davlatlariga ham zarar keltiradi. Shuning uchun mintaqaviy hamkorlik faqat suv hajmini muhokama qilish bilan cheklanmasligi kerak; u suvdan foydalanish samaradorligi, kanal qoplamasi, tomchilatib sug'orish, drenaj tizimlari va raqamli suv hisobini ham qamrab olishi zarur.

Bu masalaning ekologik tomoni ham nihoyatda jiddiydir. Amudaryo oqimining har qanday qo'shimcha qisqarishi Orolbo'yi hududidagi murakkab ekologik vaziyatga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Orol fojiasi tarixiy saboq sifatida shuni ko'rsatdiki, suv resurslaridan faqat qisqa muddatli xo'jalik manfaati asosida foydalanish uzoq muddatli ekologik inqirozga olib keladi. Shu sababli Afg'oniston suv muammosini baholashda faqat iqtisodiy foyda emas, balki ekologik oqim, tuproq sho'rlanishi, suv sifati, biologik muvozanat, aholi salomatligi va kelajak avlodlar manfaatlari ham hisobga olinishi kerak.

Mazkur mavzuning falsafiy-ma'naviy mohiyati ham bor. Suv — faqat tabiiy resurs emas, balki hayotiy ne'mat, umumiy mas'uliyat va avlodlararo omonatdir. Shuning uchun suv siyosatida mutlaq milliy egoizm ham, qo'shni davlat manfaatlarini inkor etuvchi yondashuv ham barqaror natija bermaydi. Har bir davlat suvdan foydalanishda o'z taraqqiyotini ko'zlashi tabiiy, ammo bu taraqqiyot boshqa xalqlarning ekologik xavfsizligi hisobiga amalga oshirilmasligi kerak. Ayni paytda quyi oqim davlatlari ham Afg'onistonning rivojlanish ehtiyojlarini mutlaqo inkor etmasdan, uni muloqot, huquqiy kelishuv va texnologik hamkorlik maydoniga jalb qilishi lozim.

Shu asosda men Afg'oniston bilan bog'liq suv muammosini hal etish uchun to'rt asosiy yo'nalishni taklif qilaman. Birinchidan, Amudaryo havzasi bo'yicha Afg'oniston ishtirokidagi doimiy mintaqaviy maslahatlashuv mexanizmini shakllantirish zarur. Ikkinchidan, Qoshtepa kanali ta'sirini baholovchi qo'shma ilmiy-ekspert guruhi tashkil etilishi lozim. Uchinchidan, suv tejamkor texnologiyalar va kanal infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo'yicha xalqaro texnik hamkorlik yo'lga qo'yilishi kerak. To'rtinchidan, suv masalasi bo'yicha ma'lumot almashish, monitoring va oldindan xabardor qilish tizimi institutsional darajada mustahkamlanishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, Afg'onistonda transmintaqaviy suv muammosi Markaziy Osiyo uchun xavf ham, imkoniyat hamdir. Agar bu jarayon bir tomonlama va shaffof bo'lmagan tarzda rivojlansa, u Amudaryo havzasida suv tanqisligi, ekologik bosim va siyosiy ishonchsizlikni kuchaytirishi mumkin. Agar esa u xalqaro suv huquqi, ilmiy monitoring, ekologik mas'uliyat va preventiv diplomatiya asosida boshqarilsa, Afg'onistonning rivojlanish ehtiyoji bilan Markaziy Osiyoning suv xavfsizligi o'rtasida muvozanat topilishi mumkin. Eng asosiy ilmiy xulosa shundan iboratki, Amudaryo havzasida suv masalasi "kim ko'proq oladi?" degan savol bilan emas, "kim qanday mas'uliyat bilan foydalanadi?" degan mezon bilan baholanishi kerak. Suv siyosatida g'olib va mag'lub bo'lmaydi; bu maydonda faqat umumiy kelishuv yoki umumiy yo'qotish bo'ladi.